

مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته: تفسیر و علوم قرآن

عنوان پایان نامه:

نقش رفتارهای اجتماعی انسان در نعمت‌های دنیوی

از دیدگاه قرآن کریم

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر محمد رضا امین

استاد مشاور:

حجت الاسلام دکتر محمد باقریان خوزانی

دانش پژوه:

محمد حسین‌خانی

دی ۱۴۰۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

همه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس از این پایان-
نامه برای مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) محفوظ است. نقل
مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

اهداء و تقدیم

این تلاش اندک را به آستان ملکوتی حضرت صدیقه طاهره، زهراى اطهر و مادر گرامش حضرت خدیجه (سلام الله علیهما) تقدیم می‌کنم، که همچون پروانه‌ای با تمام صداقت بر گرد شمع نبوت و ولایت چرخیدند و در آتش این عشق سوختند تا رسم صداقت و عاشقی را به پیروانشان بیاموزند.

تشکر و قدردانی

قبل از هر چیز، سپاس و تشکر خود را به آن وجود بی همتا تقدیم می‌کنم که نعمت‌های او را امکان شمارش نیست. شکرگزار خداوند هستم که با بهره مند کردن من از نعمت‌های مختلف و به برکت حضور در مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی توفیق کسب علم را به من عطا کرد.

بر خود واجب می‌دانم که از تمامی اساتید و سروران عزیزی که در طول سال‌های تحصیل، افتخار استادی خویش را به اینجانب عطا کردند، به ویژه از اساتید محترم حجت الاسلام دکترامین و حجت الاسلام دکترباقریان که به عنوان استاد راهنما و استاد مشاور در این پژوهش همواره بنده را با صبوری یاری دادند، تشکر و قدردانی کنم. همچنین از استاد محترم حجت الاسلام دکتر باقری که زحمت داوری این پایان نامه بر عهده داشتند و مسئولین تحصیلات تکمیلی و اداره پایان نامه‌ها تقدیر و تشکر می‌نمایم و برای همه این عزیزان عمر با عزت و توفیق خدمت بیشتر به دین مقدس اسلام و رستگاری و نیک‌بختی را خواستارم.

چکیده

زندگی انسان‌ها در دنیا در گرو نعمت‌های خداوند است. نعمت‌های انسان در زندگی تاثیر مستقیم بر لذت و بهره او از زندگی دارد. این نعمت‌ها در طول زندگی بر اثر رفتارهای اجتماعی انسان‌ها، دستخوش تغییراتی از قبیل جلب، افزایش، کاهش و زوال می‌گردد. در این پژوهش ما در صدد هستیم که با روش توصیفی-تحلیلی با روش تفسیرموضوعی، دیدگاه قرآن را در مورد نقش رفتارهای اجتماعی در نعمت-های دنیوی را از قرآن کریم استخراج کنیم. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که رفتارهای اجتماعی اقتصادی مانند انفاق کردن در جلب و افزایش نعمت نقش دارد. همچنین رفتارهای سیاسی مثل اطاعت از فرستادگان الهی در جلب نعمت و رفتارهای از قبیل دشمنی با کفار، منافقان، اهل کتاب و هجرت کردن در افزایش نعمت‌ها نقش دارد. رفتارهای اجتماعی تربیتی مثل داشتن حرکت و فعالیت، صبر و استقامت کردن، انجام امر به معروف و نهی از منکر در جلب نعمت و شکرگزاری نمودن، انجام استغفار و توبه، انجام عمل صالح صبر و استقامت کردن در افزایش نعمت‌ها نقش دارد. رفتارهای فرهنگی نیز از قبیل اتحاد داشتن و تعاون و همکاری در کارهای خوب و عدم همکاری بر بدی‌ها در جلب نعمت و ازدواج کردن و فرزندآوری در افزایش نعمت‌های دنیوی جوامع نقش دارند. برخی از رفتارهای اجتماعی نیز بنا بر آنچه از قرآن کریم استخراج کردیم، نقش کاهشی و سلبی در نعمت‌های دنیوی جوامع دارد، به عنوان مثال رفتارهای اجتماعی اقتصادی مانند ربا دادن و گرفتن، اسراف کردن، کم فروشی کردن و بخل ورزیدن سبب زوال نعمت‌های دنیوی جوامع می‌گردد. همچنین از رفتارهای اجتماعی سیاسی، اختلاف سبب کاهش و در درجات شدیدتر سبب سلب نعمت می‌گردد. رفتارهای سیاسی از قبیل انتخاب و رضایت به رهبران و مسئولان نالایق، پیمان شکنی، دوستی با کفار و منافقان و اهل کتاب، تکذیب فرستادگان الهی و نافرمانی از آن‌ها و گریز از جنگ در راه خدا از منظر قرآن کریم سبب زوال نعمت‌های دنیوی جوامع می‌گردد. همچنین از رفتارهای اجتماعی تربیتی، رویگردانی از عبادت، کفران نعمت کردن، رفتارهای کفرآمیز و شرک آلود، اشتغال به تمتعات دنیوی و غرق شدن در لذات و شهوات در زوال نعمت‌های دنیوی نقش دارد و از رفتارهای اجتماعی فرهنگی نیز اختلاف، گناه کردن، ظلم کردن، قطع صله رحم، عمل بر اساس سنت‌ها و آداب غلط نیز در زوال نعمت‌های دنیوی نقش دارند.

واژگان کلیدی: رفتارهای اجتماعی، نعمت دنیوی، جلب نعمت، افزایش نعمت، کاهش نعمت، زوال نعمت

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم	۱
۱.۱ کلیات	۳
۱.۱.۱ مسئله تحقیق	۳
۱.۱.۲ پیشینه تحقیق	۳
۱.۱.۳ فرضیه تحقیق	۸
۱.۱.۴ ضرورت تحقیق	۹
۱.۵ پرسش اصلی و پرسش های فرعی	۹
۱.۱.۶ روش تحقیق	۱۰
۱.۱.۷ ساختار تحقیق	۱۰
۱.۲ مفاهیم	۱۰
۱.۲.۱ نقش	۱۰
۱.۲.۲ رفتار	۱۰
۱.۲.۳ رفتار اجتماعی	۱۱
۱.۲.۴ نعمت	۱۲
۱.۲.۴.۱ واژگان همسو با نعمت	۱۳
۱.۲.۴.۲ آلاء	۱۳
۱.۲.۴.۳ خیر	۱۳
۱.۲.۴.۴ احسان	۱۳
۱.۲.۴.۵ نِعْماء	۱۴
۱.۲.۴.۶ مَنَ ۱.۲.۴.۶ مَنَ	۱۴
۱.۲.۴.۷ رحمت	۱۴
۱.۲.۵ دنیوی	۱۶
فصل دوم: نقش ایجابی رفتارهای اجتماعی انسان در نعمتهای دنیوی	۱۷
۱.۳ جلب نعمت	۲۱

- ۱.۳.۱. رفتارهای اجتماعی اقتصادی ۲۲
- ۱.۳.۱.۱. انفاق کردن ۲۲
- ۱.۳.۲. رفتارهای اجتماعی سیاسی ۲۵
- ۱.۳.۲.۱. اطاعت از فرستادگان الهی ۲۵
- ۱.۳.۳. رفتارهای اجتماعی تربیتی ۲۸
- ۱.۳.۳.۱. صبر و استقامت کردن ۲۹
- ۱.۳.۳.۲. انجام امر به معروف و نهی از منکر ۳۰
- ۱.۳.۴. رفتارهای اجتماعی فرهنگی ۳۲
- ۱.۳.۴.۱. اتحاد در سایه تمسک به حبل الله ۳۳
- ۱.۳.۴.۲. فعال بودن ۳۵
- ۱.۳.۴.۱. تعاون و همکاری در کارهای خوب و عدم همکاری بر بدیها ۳۷
- ۱.۴. افزایش نعمت ۳۸
- ۱.۴.۱. رفتارهای اجتماعی اقتصادی ۳۹
- ۱.۴.۱.۱. انفاق کردن ۳۹
- ۱.۴.۱.۲. صدقه دادن ۴۱
- ۱.۴.۲. رفتارهای اجتماعی سیاسی ۴۳
- ۱.۴.۲.۱. دشمنی کردن با کفار، منافقان و اهل کتاب ۴۳
- ۱.۴.۲.۲. هجرت کردن ۴۴
- ۱.۴.۳. رفتارهای اجتماعی تربیتی ۴۶
- ۱.۴.۳.۱. انجام عمل صالح ۴۶
- ۱.۴.۳.۲. صبر و استقامت کردن ۵۱
- ۱.۴.۴. رفتارهای اجتماعی فرهنگی ۵۲
- ۱.۴.۴.۱. اتحاد داشتن ۵۲
- ۱.۴.۴.۲. ازدواج کردن ۵۳
- ۱.۴.۴.۳. فرزندآوری ۵۵
- فصل سوم: نقش سلبی رفتارهای اجتماعی انسان در نعمتهای دنیوی ۵۷

۵۹	۱.۵. نقش کاهش نعمت
۵۹	۱.۵.۱. رفتارهای اجتماعی سیاسی
۵۹	۱.۵.۱.۱. اختلاف
۶۰	۱.۶. نقش زوال نعمت
۶۰	۱.۶.۱. رفتارهای اجتماعی اقتصادی
۶۰	۱.۶.۱.۱. ربا دادن و ربا گرفتن
۶۵	۱.۶.۱.۲. اسراف کردن
۶۸	۱.۶.۱.۳. کم فروشی کردن
۷۱	۱.۶.۱.۴. بخل ورزیدن
۷۲	۱.۶.۱.۵. بخل ورزیدن در جنگ
۷۳	۱.۶.۱.۶. بخل ورزیدن به نیازمندان
۷۴	۱.۶.۲. رفتارهای اجتماعی سیاسی
۷۴	۱.۶.۲.۱. انتخاب رهبران و مسئولان نالایق و رضایت به آنها
۷۷	۱.۶.۲.۲. پیمان شکنی
۷۷	۱.۶.۲.۳. پیمان شکنی کفار
۷۸	۱.۶.۲.۴. پیمان شکنی یهودیان
۷۹	۱.۶.۲.۵. پیمان شکنی نصارا
۸۰	۱.۶.۲.۶. دوستی کردن با کفار، یهودیان و مسیحیان
۸۲	۱.۶.۲.۷. تکذیب رسولان و فرستادگان الهی
۸۵	۱.۶.۲.۸. نافرمانی از فرستادگان الهی
۸۹	۱.۶.۲.۹. گریز و سستی از جنگ در راه خدا
۸۹	۱.۶.۳. رفتارهای اجتماعی تربیتی
۸۹	۱.۶.۳.۱. رویگردانی از عبادت
۹۱	۱.۶.۳.۲. کفران نعمت کردن
۹۵	۱.۶.۳.۳. رفتارهای کفرآمیز و شرک آلود

- ۹۸ ۱.۶.۳.۴. اشتغال به تمتعات دنیوی و غرق شدن در لذات و شهوات
- ۱۰۱ ۱.۶.۴. رفتارهای اجتماعی فرهنگی
- ۱۰۱ ۱.۶.۴.۱. اختلاف کردن
- ۱۰۵ ۱.۶.۴.۲. گروه گرایی
- ۱۰۶ ۱.۶.۴.۳. گناه کردن
- ۱۱۳ ۱.۶.۴.۴. ظلم کردن
- ۱۱۶ ۱.۶.۴.۵. قطع رحم کردن
- ۱۱۸ ۱.۶.۴.۶. عمل بر اساس سنتها و آداب غلط
- ۱۲۱ خاتمه: نتیجه گیری
- ۱۲۱ پیشنهادها
- ۱۲۳ فهرست منابع

یکی از اموری که زندگی انسان را به صورت مستقیم تحت تاثیر قرار می دهد، میزان بهره‌مندی او از نعمت‌های خداوند است. انسان‌ها دائماً در حال تلاش هستند تا به نعمت‌های بیشتری دست پیدا کنند و در نتیجه زندگی راحت‌تر و آرام‌تری داشته باشند. قرآن کریم خداوند متعال را به عنوان «نعمت دهنده» یا به تعبیری «ولی نعمت مخلوقین» معرفی می‌کند و می‌فرماید: «أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ»^۱، «أَنْعَمْتُ عَلَيْهِمْ»^۲ یا نام مبارک خودش را به کلمه «نعمت» اضافه می‌کند و نعمت‌ها را منسوب به خودش می‌داند: «نِعْمَةُ اللَّهِ»^۳، «نِعْمَتِي»^۴ و از این جهت برای انسان مشخص می‌شود که صاحب این نعمت‌ها خداوند متعال است و از باب لطف به انسان‌ها نعمت‌های مختلفی را مرحمت نموده است. حال اگر انسان به دنبال نعمت است تا به سبب آن زندگی راحت‌تر و آرام‌تری داشته باشد، باید به دنبال صاحب نعمت و سخنان او برود، زیرا ظاهر کلام خداوند مُنعم دلالت می‌کند بر اینکه اموری در نعمت‌های دنیوی انسان در زندگی، دارای نقش‌ایجابی و سلبی هستند. به همین جهت بر آن شدیم که در مورد نقش یکی از آن‌ها یعنی «رفتارهای اجتماعی انسان» از نظر قرآن، تحقیق کنیم تا با استفاده از آیات قرآن، کشف کنیم چه اموری نعمت‌ها را برای انسان جلب یا افزایش می‌دهد و کدام رفتارهای اجتماعی نعمت‌های دنیوی او را به سمت کاهش یا زوال می‌برد.

۱ بقره، ۴۰

۲ فاتحه، ۷

۳ بقره، ۲۱۱

۴ بقره، ۱۵۰

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱,۱. کلیات

۱,۱,۱. مسئله تحقیق

انسان در زندگی مادی نیازمند مواهب الهی است. این مواهب در واقع همان نعمت‌های خداوند است که ثابت نمی‌باشند، گاه افزایش می‌یابد و گاه کاهش و حتی گاهی به کلی از انسان سلب می‌گردد به گونه‌ای که آرامش و آسایش را از او می‌گیرد و تأمین زندگی مادی انسان را با مشکل مواجه می‌کند. هر چند خداوند منعم است و نعمت‌ها را اعطا یا سلب می‌کند، کاهش می‌دهد یا می‌افزاید، ولی بی‌گمان عوامل مختلفی در اعطا یا سلب، کاهش یا افزایش نعمت از سوی خداوند تاثیر دارد که قطعاً یکی از آن عوامل، رفتارهای خود انسان است. به همین جهت در این پژوهش درصدد استنباط رفتارهای اجتماعی هستیم که از منظر قرآن کریم در نعمت‌های انسان این تاثیرات پیش گفته را داشته باشد. برخی اهل لغت، نعمت را صرفاً امری ملائم طبع انسان دانسته‌اند، اما مراد ما از نعمت، چیزی است که با طبع انسان سازگار و برای او سودمند باشد که گاه در قرآن از آن به خیر (در مقابل شر) تعبیر می‌شود. رفتارهای اجتماعی، رفتارهایی آگاهانه است که در ارتباط با دیگران معنا پیدا می‌کند و حاصل نوعی کنش متقابل میان افراد جامعه است، مانند کمک مادی یا معنوی به سایر انسان‌ها، رعایت حقوق دیگران یا تعدی به حقوق ایشان. این پژوهش درصدد بررسی نقش رفتارهای اجتماعی در تغییر نعمت‌های انسان با تکیه بر قرآن به روش تفسیر موضوعی است. روشن است که مباحثی مانند فلسفه وجودی نعمت، انواع نعمت‌های خداوند و... مستقیماً به این پژوهش مرتبط نیست.

۱,۱,۲. پیشینه تحقیق

کتاب

۱. باقریان، محمد، بازتاب دنیوی اعمال از دیدگاه قرآن، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام

خمینی (ره)، چاپ اول، ۱۳۸۹

در این اثر نخست، بازتاب های اقتصادی اعمال انسان در دنیا مثل افزایش و کاهش رزق و روزی بررسی شده است و سپس به بازتاب های امنیتی اعمال انسان در دنیا مانند ایمنی از بلایا، مصائب و عذاب‌های الهی در دنیا بر اثر اعمال نیک و مبتلا شدن به بلایا و انواع عذاب های جسمی و روحی پرداخته شده است.

در ادامه نویسنده به بازتاب‌های تربیتی، جسمانی، مادی، حقوقی، راهبردی، روحی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی اعمال انسان در دنیا از دیدگاه قرآن کریم پرداخته و به این نتیجه کلی رسیده که انسان از عملکرد اعمال خودش در دنیا بهره‌مند و یا متضرر خواهند شد. اما در این اثر تنها به بازتاب‌های رفتارهای اجتماعی در دنیا پرداخته شده و از نقش آن رفتارهای در نعمت‌ها دنیوی سخنی به میان نیامده است. علاوه بر اینکه نویسنده در صفحه ۱۸ کتاب تصریح می‌کند: بازتاب، شامل آثار، عاقبت، نتیجه، پیامد، انعکاس، ثواب و عقاب می‌شود. در حالی که پژوهش حاضر در صدد بیان نقش‌های مختلف رفتارهای اجتماعی در نعمت‌های دنیوی است که نویسنده با توجه به موضوع بحث تنها به برخی از آن‌ها اشاره کرده است؛ برای مثال در بازتاب اقتصادی اعمال تنها به افزایش و کاهش روزی اشاره کرده است، اما نقش‌های دیگر مثل زوال روزی را بیان نکرده است یا در بازتاب تربیتی مواردی مثل عنایت خدا، پوشاندن بدی، آمرزش، دریافت مزد و... را ذکر کرده است.

سیر این پژوهش بر مدار جمع آوری بازتاب فردی اعمال است و به همین جهت در بازتاب‌های اقتصادی، اگر چه به نقش انفاق و صدقه در افزایش نعمت‌ها اشاره کرده‌اند اما به نقش آن در نعمت جوامع اشاره‌ای نکرده‌اند یا در بازتاب‌های مثبت تربیتی به امور فردی مثل پوشش بدی، تغییر بدی، دریافت مزد، پاداش برتر، هدایت و... اشاره کرده‌اند که جنبه فردی دارد و تنها در بازتاب‌های اجتماعی به برخی از اعمالی که در جوامع نقش دارد همچون تقویت نیروی انسانی بر اثر استغفار، اصلاح روابط بر اثر خیرخواهی اشاره کرده‌اند. بنابراین پژوهش حاضر از این جهت که بر رفتارهای اجتماعی تمرکز دارد و در صدد بیان نقش‌های مختلف رفتاری‌های اجتماعی در نعمت‌های دنیوی است متفاوت می‌شود.

۲. جعفری، شهنازسادات، پیامدهای دنیوی اعمال در قرآن، امیرکبیر، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، چاپ اول، ۱۳۸۶

نویسنده در بخش اول کتاب به «پیامد دنیوی اعمال بد» و در بخش دوم به «پیامد دنیوی اعمال نیک» پرداخته است و در ذیل هر کدام به صورت مصداقی اعمال مختلفی همچون شرک، کفر، ربا، توکل، انفاق و... را مطرح کرده و پیامد آن را بیان کرده است. البته در قسمت کلیات، به سنت‌های اجتماعی خداوند که در قبال اعمال اجتماعی جوامع صورت می‌گیرد، اشاره کرده است و به همین جهت به سرنوشت اقوام مختلفی که قرآن کریم آن‌ها را بیان داشته، اشاره کرده است، اما از چند جهت با پژوهش حاضر متفاوت است:

۱. این پژوهش، به تمام آیاتی که به نقش اعمال اجتماعی و پیامدهای اعمال اجتماعی مربوط است نپرداخته است.

۲. نویسنده به صورت مصداقی اعمال مختلفی را جمع آوری کرده، اما به پیامد و آثار تمام رفتارهای اجتماعی مورد اشاره قرآن کریم نپرداخته است. به عنوان مثال از پیامد زنا بحث کرده اما از پیامد لواط در قوم لوط به عنوان یک رفتار ناهنجار اجتماعی مورد اشاره قرآن کریم، بحث نکرده است. ۳. پیامدهایی که در این پژوهش مورد اشاره قرار گرفته است نوعاً مختص به اعمال فردی است و از اعمال اجتماعی بحثی صورت نگرفته است غیر از بحثی که در کلیات، در مورد برخی از سنت‌های اجتماعی خداوند که در قبال رفتار اجتماعی جوامع صورت گرفته که آن هم مختصر و در حد اشاره به چند آیه است.

۴. محقق در بیان پیامد اعمال، در صدد بیان تاثیر آن‌ها، در نعمت‌ها نبوده است، برخلاف پژوهش حاضر که در صدد بیان تاثیر اعمال اجتماعی در نعمت‌های دنیوی است.

۵. این پژوهش از آنجایی که در صدد بیان پیامدها، اعم از دنیوی و اخروی است، به جنبه دنیوی منحصر نشده‌اند و لذا همه پیامدهای دنیوی که در آیات مورد اشاره قرار گرفته است را بیان نکرده‌اند.

۳. قانع عزآبادی، احمدعلی، علل انحطاط تمدن‌ها از دیدگاه قرآن، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱،

در این کتاب، علل انحطاط تمدن‌ها به سه دسته فرهنگی، سیاسی و اقتصادی تقسیم و اعمال اقوام و سرنوشت آن‌ها را در قرآن بیان شده است، که به نوبه خود پژوهش خوبی است. اما از چند جهت با پژوهش حاضر تفاوت دارد:

۱. نویسنده به ذکر رفتارهای اجتماعی اقوامی که به سبب آن رفتارها، نعمت‌هایشان از بین رفته پرداخته است اما در مورد علل شکوفایی یا به تعبیری از نقش رفتارهای اجتماعی در جلب و افزایش نعمت‌ها، بحث نکرده است.

۲. علل انحطاط تمدن‌ها یا به تعبیر ما؛ نقش رفتارهای اجتماعی در کاهش و زوال نعمت‌ها منحصر در مواردی که در این پژوهش ذکر شده نمی‌باشد. به عنوان مثال از منظر قرآن کریم می‌توان انجام علنی گناه و کفران نعمت را نیز جزء علل انحطاط تمدن‌ها دانست و به همین جهت می‌توانیم بگوییم: در این تحقیق، آیات قرآن به صورت کامل جمع آوری نگردیده است.

۳. در این پژوهش به علل انحطاط جوامع پرداخته شده است اما به ارتباط رفتار اجتماعی افراد جامعه با زوال نعمت‌ها پرداخته نشده است در حالی که ما درصددیم که به انواع نقش رفتارهای اجتماعی افراد یک جامعه در زوال نعمت‌ها نیز بپردازیم.

پایان نامه

۱. شورگشتی، مرادعلی، چیستی، عوامل برکت و راه‌های کسب آن در قرآن کریم، مؤسسه

آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم، ۱۳۹۲

در فصل سوم محقق به راه‌های بدست آوردن برکت پرداخته است و از آنجایی که برکت را به معنای زیادت نعمت دانسته است، رفتارهایی که سبب برکت یا به تعبیری افزایش نعمت‌های انسان در دنیا می شود را ذکر کرده است. پس بنابراین تنها به نقش رفتار انسان برافزایش نعمت‌ها پرداخته است. اما از انواع نقش‌های دیگر رفتارهای انسان که عبارت باشد از جلب، کاهش و زوال نعمت در این پژوهش بحثی به میان نیامده است.

۲. ریحانتو، محمد اسماعیل، بازتاب دنیوی اعمال در تفسیر المیزان و تفسیر المنار، دانشگاه الهیات و

معارف اسلامی هدی، ۱۳۹۷

در این پژوهش، بازتاب‌های دنیوی اعمال خوب و بد انسان در دو بعد فردی و اجتماعی بر مبنای تفسیر المیزان و المنار بیان گردیده است و از این جهت که بر مبنای این دو تفسیر است به تمام موارد و آیات قرآن کریم در این زمینه نپرداخته است. زیرا در بازتاب اجتماعی رفتار شایسته تنها به شش بازتاب اشاره کرده است که عبارت باشد از نزول برکت و رحمت، رفع گرفتاری، آرامش و امنیت، رشد و شکوفایی اقتصادی، افزایش اعتماد اجتماعی و در بازتاب‌های اجتماعی رفتار ناشایست نیز تنها به فقر، تفرقه اجتماعی، داوری نادرست، سلب اعتماد عمومی اشاره کرده است در حالی که در قرآن کریم به نقش‌های دیگری نیز برای تاثیر رفتارهای اجتماعی همچون استقلال جامعه اشاره شده است^۱.

علاوه بر اینکه به بازتاب اعمال اقوام مختلفی همچون قوم حضرت یونس و هود (علیهما السلام) که قرآن کریم به آن‌ها در آیات متعدد پرداخته است و سنت‌ها و آداب درست و غلط آن‌ها را مؤثر در سرنوشت آن‌ها دانسته است، اشاره نشده است.

۳. فریدونی، ابراهیم، علل زوال و افزایش نعمت از دیدگاه قرآن کریم، دانشگاه علوم و معارف

قرآن کریم، ۱۳۹۲

در این پژوهش محقق به علل مختلف افزایش و زوال نعمت‌های دنیوی پرداخته است اما به نقش اعمال اجتماعی و اینکه آیا علنی شدن یک گناه یا رواج یک حسنه بین افراد یک جامعه چه نقشی در زوال و افزایش نعمت‌ها دارد نپرداخته است. با توجه به اینکه قرآن کریم داستان اقوام پیامبران مختلف را ذکر کرده است و علت افزایش و زوال نعمت‌های آن‌ها را امور اجتماعی معرفی کرده است، با این حال، در این پژوهش اسمی از آن‌ها به میان نیامده است مانند: قوم لوط یا قوم یونس که به خاطر گناه یک شخص، نعمت‌های آن‌ها زائل نشد، بلکه بخاطر رواج گناه در جامعه، نعمت‌های آن‌ها سلب شد. در این پژوهش تنها به علل زوال و افزایش پرداخته شده است و از اعمال اجتماعی موثر بر کاستی نعمت و جلب نعمت سخنی به میان نیامده است.

۴. علیمرادی، اسلام، عوامل و راه‌های تثبیت نعمت‌ها در قرآن و روایات، دانشگاه پیام نور دزفول، ۱۳۹۹

یکی از نقش‌های اعمال انسان، تثبیت نعمت است که در این پژوهش به آن پرداخته شده است اما به جهت اینکه این پژوهش به صورت مطلق از تثبیت نعمت‌های دنیوی و اخروی بحث کرده است، نتوانسته به صورت کامل به جمع‌آوری آیات تثبیت نعمت‌های دنیوی بپردازد. علاوه بر اینکه از نقش‌های دیگر رفتارهای اجتماعی مثل جلب نعمت، افزایش نعمت، کاهش نعمت، زوال نعمت نیز بحث نکرده است و از همه مهم‌تر، محقق به رفتارهای اجتماعی موثر بر تثبیت نعمت نیز نپرداخته است.

۵. حیدرزیدی، سید ذیشان، نعمت‌های الهی در قرآن کریم، دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه - دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۸۴

در این رساله محقق به مفهوم شناسی نعمت، ارکان آن، انواع نعمت‌های مادی و معنوی الهی و در فصل چهارم به عوامل جذب نعمت و تغییر نعمت پرداخته است. اما به جلب نعمت، کاهش نعمت و نقش‌های دیگر رفتارهای اجتماعی انسان در نعمت‌های دنیوی نپرداخته است.

۶. احمدی، کاظم، بررسی آثار اجتماعی اعمال از منظر قرآن و روایات، دانشگاه قم، ۱۳۹۱

در این پایان‌نامه به بررسی برخی از اعمال مثبت مانند حسن خلق، احسان، اخلاص، صله رحم، امر به معروف و گناهانی چون غیبت، دروغ، بدگمانی، اسراف، ربا همراه با آثار آن‌ها در جامعه پرداخته شده است. در این تحقیق از یک سلسله اعمال نیک سخن به میان آمده که دارای آثار مختلف اجتماعی است همچون محبوبیت اجتماعی، رفع گرفتاری‌ها و مشکلات، ایجاد الفت و صمیمیت، آبادانی شهرها، آرامش و امنیت اجتماعی، افزایش اعتماد عمومی، رشد و شکوفایی اقتصادی و ... چنان که برای برخی گناهان پیامدهای منفی اجتماعی ذکر شده است از قبیل خواری اجتماعی، فقر

و محرومیت، ایجاد کدورت و تفرقه در جامعه، سلب اعتماد عمومی، داوری‌های نادرست، گسترش گناهان و... اما باید عرض کرد که در این پژوهش به نقش اعمال اجتماعی پرداخته نشده بلکه به آثار اجتماعی اعمال پرداخته شده است. علاوه بر اینکه به نقش این امور در نعمت‌ها که شامل افزایش، کاهش، زوال آن‌ها باشد پرداخته نشده است و از سرنوشت اقوام مختلف، که به خاطر انجام اعمال مختلفی، دچار افزایش یا زوال نعمت شده‌اند در این پژوهش، بحثی نشده است.

مقاله

۱. شایسته نژاد، علی اکبر/ محمدرشید، احمد، عوامل برکت افزایی در زندگی انسان، مجله مشکوه، تابستان ۱۳۹۳- شماره ۱۲۳ علمی-ترویجی/۱۶) ISC صفحه - از ۸۴ تا ۹۹ (در این پژوهش به چهار عامل برکت افزا در زندگی که عبارت باشد از: ایمان و تقوا، استغفار، شکرگزاری و اقامه دستورهای الهی اشاره شده است که در واقع همان اعمالی است که در نعمت‌های دنیوی نقش دارد ولی علاوه بر اینکه تمام آیات ذکر نشده است به رفتار اجتماعی انسان‌ها نیز توجه نشده است و در صدد کشف دیدگاه قرآن، در این موضوع نبوده است. ضمن اینکه از میان نقش‌های مختلف اعمال انسان، تنها به نقش اعمال فردی در افزایش نعمت‌های دنیوی اشاره شده است.

۲. مصطفی پور، محمد رضا، اعمال انسان معیار نزول نعمت‌ها و نعمت‌ها، پاسدار اسلام تیر و مرداد ۱۳۹۴ - شماره ۴۰۱ (۲ صفحه - از ۴ تا ۵)

این مقاله برگرفته از سخنرانی حضرت آیت الله جوادی آملی است که به صورت مختصر نگاشته شده و همه آیات در آن مد نظر نبوده است. اما در عین حال به اصل ارتباط رفتار انسان با جهان خارج و تاثیر آن‌ها در نعمت‌های دنیوی و اخروی انسان با استفاده از برهان عقلی و نقلی پرداخته شده است و به احکام و آثار رفتار در تغییر سرنوشت افراد و رخدادهای جامعه اشاره کرده است. به عنوان نمونه سعادت و شقاوت، پیشرفت و انحطاط جوامع، دستیابی به نعمت‌ها، ابتلا به نعمت‌ها، متأثر از رفتار انسان دانسته شده ولی به جهت اختصار به انواع نقش اعمال اجتماعی انسان و آیات مرتبط با آن در این پژوهش پرداخته نشده است.

۱,۱,۳. فرضیه تحقیق

رفتارهای اجتماعی انسان‌ها از منظر قرآن کریم دارای نقش‌های مختلفی همچون جلب نعمت، افزایش نعمت، کاهش نعمت و زوال نعمت‌های دنیوی است.

۱,۱,۴. ضرورت تحقیق

یکی از عوامل پایداری جامعه رفتارهای درست افراد با یکدیگر است. برای اصلاح رفتار اجتماعی راه های مختلفی وجود دارد. از آنجا که انسان، فطرتاً مایل است از مواهب الهی برخوردار باشد و در سختی و رنج قرار نگیرد وقتی نقش رفتارهای اجتماعی را در برخورداری از نعمت های الهی و از دست دادن آنها بداند، تلاش خواهد کرد رفتارهای اجتماعی خود را در جهتی قرار دهد که موجب جلب و افزایش نعمت گردد.

اطلاع از انواع نقش رفتارهای اجتماعی انسان، در نعمت های الهی سبب می شود افراد انگیزه بیشتری نسبت به انجام رفتارهای خوب و ترک رفتارهای ناپسند پیدا کنند، چرا که انگیزه اخروی حداقل نسبت به برخی از افراد جامعه که در درجات پایین تر ایمان هستند، انگیزه کمتری ایجاد می کند، بنابراین از این جهت ضرورت دارد تا نقش رفتارهای اجتماعی انسان ها را در نعمت های دنیوی با روش تفسیر موضوعی از قرآن کریم استخراج کنیم .

با وجود اینکه آثار زیادی در زمینه عوامل برکت افزایی و برکت زدایی در زندگی دنیوی یا عوامل زوال و پایداری نعمت و همچنین آثاری به صورت تک نگاری در مورد نقش اموری همچون شکر و تقوا و... در نعمت های دنیوی و یا نوشته هایی نیز در زمینه بازتاب اعمال به نگارش در آمده است، اما هیچکدام به صورت مستقل و جامع در زمینه نقش رفتارهای اجتماعی انسان در نعمت های دنیوی بحث نکرده اند و اگر تلاشی صورت گرفته است تنها به جمع آوری برخی آیات و فهرست کردن آن، بسنده شده است اما انواع نقش رفتارهای اجتماعی و تحلیل نقش آفرینی رفتار اجتماعی، در نعمت های دنیوی بیان نشده و اگر رفتارهای مختلف را جمع آوری کرده اند و به بازتاب آنها پرداخته اند، به تمام نقش های آنها در نعمت های دنیوی نپرداخته اند .

۱,۱,۵. پرسش اصلی و پرسش های فرعی

پرسش اصلی

۱. نقش رفتارهای اجتماعی انسان در نعمت های دنیوی از دیدگاه قرآن چیست؟

پرسش های فرعی

۱. نقش ایجابی رفتارهای اجتماعی انسان در نعمت های دنیوی چیست؟

۲. نقش سلبی رفتارهای اجتماعی انسان در نعمت های دنیوی چیست؟

۱,۱,۶. روش تحقیق

در این تحقیق اطلاعات با ابزار فیش برداری از منابع کتابخانه‌ای و حل مسأله آن به روش توصیفی-تحلیلی است. این پژوهش بر اساس روش تفسیر موضوعی انجام گرفته است.

۱,۱,۷. ساختار تحقیق

این پژوهش در سه فصل تنظیم شده است. در فصل نخست تحت عنوان «کلیات و مفاهیم» طرح تحقیق را بیان و واژه‌های کلیدی تحقیق و واژگان همسو با نعمت، بررسی گردیده است. در فصل دوم به رفتارهای اجتماعی که در نعمت‌های دنیوی نقش ایجابی دارند و در فصل سوم به رفتارهای اجتماعی که در نعمت‌های دنیوی نقش سلبی دارند پرداخته شده است.

۱,۲. مفاهیم

۱,۲,۱. نقش

«نقش» در کتاب‌های لغت عربی به معنای کندن با موچین^۱ و نقش و نگار زدن و زیبا کردن^۲ و اثر در زمین^۳ آمده است. در کتاب‌های لغت فارسی نیز نقش به معنای رنگ آمیزی کردن، شکل و صورت کسی یا چیزی را کشیدن و به معنای اثری که روی زمین^۴ یا چیزی باقی می‌ماند آمده است. یکی دیگر از معانی نقش، اثر، عملکرد و وظیفه^۵ است. مراد ما نیز از «نقش» در این پژوهش همین معنا است.

۱,۲,۲. رفتار

رفتار اسم مصدر از «رفتن» است و در کتاب‌های لغت به «روش»، «سیر»، «طرز حرکت»، «طرز عمل» و «سلوک» معنا شده است.^۶ در روان‌شناسی برای رفتار تعاریف متعددی ارائه شده است از جمله برخی آن را به «واکنش‌های یک فرد در یک محیط و در یک زمان معین»^۷ و به «خصوصیات قابل مشاهده و

۱. ر.ک: خلیل فراهیدی، العین، ج ۵، ص ۴۲؛ طریحی، مجمع البحرین، ج ۴، ص ۱۵۶

۲. ر.ک: ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۵، ص ۴۲؛ طریحی، مجمع البحرین، ج ۴، ص ۱۵۶

۳. ر.ک: ابن منظور، لسان العرب، ج ۶، ص ۳۵۹

۴. حسن عمید، فرهنگ فارسی عمید، ج ۲، ص ۱۹۱۵

۵. ر.ک: فرج‌الله خداپرستی، فرهنگ جامع واژگان مترادف و متضاد زبان فارسی، ذیل ماده نقش

۶. محمد معین، فرهنگ فارسی، ج ۲، ص ۱۶۶۳؛ دهخدا، ج ۸، ص ۱۲۱۵۷؛ حسن عمید، فرهنگ عمید، ج ۲،

ص ۱۰۴۸؛ محمدغفرانی، فرهنگ اصطلاحات روز، ص ۱۶۳

۷. حمزه گنجی، روان‌شناسی عمومی، ص ۱۳

فعالیت های کلی یک موجود زنده»^۱ تعریف کرده اند. تعریف جامع تری نیز از «رفتار» در روان شناسی ارائه شده که عبارت است از: «هرگونه حرکت یا فعالیت موجود زنده در پاسخ به محرک خاص یا مجموعه ای از محرک ها و به تعبیر دیگر، مراد از رفتار حالت ها، عادت ها، فعالیت ها، کنش ها، واکنش های نسبتاً پایداری است که از انسان سر می زند و همواره می توان آن را دیدار، اندازه گیری، ارزیابی و پیش بینی کرد.»^۲ اما مقصود ما از رفتار، معنای متداول آن در انسان شناسی است که مترادف با واژه «فعل» و «عمل» در زبان عربی است.

۱،۲،۳. اجتماعی

«اجتماع» مصدر باب افتعال و از ماده «جمع» گرفته شده است. جمع به معنای گردآوردن اشیاء، ضمیمه کردن آن ها به یکدیگر^۳، ملاقات، زندگی اجتماعی و گروهی^۴ است. در اصطلاح علوم اجتماعی، اجتماع تقریباً برابر با جامعه، گروه، نظام اجتماعی و سازمان اجتماعی به کار می رود.^۵ به هر صورت، مقصود از «اجتماع» در این نوشتار، مجموعه از افراد انسان است که دارای سرنوشت، آداب و رسوم، نسبتاً مشترک هستند، یک جا زندگی می کنند و با یکدیگر تعامل و همکاری دارند.^۶ به همین جهت «اجتماعی» نیز که منسوب به «اجتماع» است به معنای گروهی، و در مقابل فردی^۷ است.

۱،۲،۴. رفتار اجتماعی

رفتار اجتماعی نیز هر رفتاری است که در آن یکی از اعضا بر عضو دیگر یا بر اعضای دیگر تاثیر می گذارد.^۸ بنابر آنچه گفته شد، مراد ما از رفتار اجتماعی، عملی است که توسط انسان ها یا جامعه ای خاص از افراد در ارتباط با یکدیگر در یک زمان و مکان خاص صورت می گیرد. بدون توجه به اینکه ملاک صدق جامعه چیست یا اینکه اصالت با فرد یا با اجتماع است. بنابراین تنها برای ما همین مقدار کفایت می کند که یک رفتار از حیطه فردی خارج شود. ضمن اینکه واژه رفتار اجتماعی

۱ سیروس عظیمی، اصول روان شناسی عمومی، ص ۳۳

۲ ابوالحسن حقانی، روان شناسی کاربردی، ص ۲۵

۳ حسین راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۲۰

۴ آذرتاش آذرنوش، واژه جمع

۵ جولیس گولد، فرهنگ علوم اجتماعی، ص ۲۸

۶ «همان»

۷ علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۱، ص ۹۲

۸ جورج هومنز، «تبادل رفتارهای اجتماعی»، مجله جامعه شناسی آمریکا، ص ۵۹۷